

CHARLES DARWIN A NATURALISTICKÉ KONCEPCE ČLOVĚKA

FILIP TVRDÝ

Úvod

Cílem tohoto eseje¹ je prozkoumat význam darwinismu pro filosofickou antropologii 20. století. Důvody pro jeho napsání byly takřka pietní: 24. listopadu 2009 uběhlo sto padesát let od prvního vydání *O původu druhů* a vzhledem k dvoustému výročí Darwinova narození, které jsme oslavili již dříve v únoru, je možné považovat rok 2009 za rok Darwinův. Následující text se pokusí být skromným příspěvkem připomínajícím tuto monumentální událost.

Když Darwin roku 1859 publikoval knihu *O původu druhů*, byl si zajisté vědom jejích obrovských důsledků pro naše pojmání člověka. V posledních odstavcích závěrečné kapitoly dokonce píše:

Psychologie bude pevně postavena na nový základ, již dobře položený Herbertem Spencerem, a to na nutnosti získání každé duševní síly a schopnosti postupnými kroky. Objasní se mnoho o původu člověka a o jeho dějinách.²

Darwin sám se pokusil aplikovat evoluční teorii na člověka ve dvou následných knihách: *O původu člověka a Výrazy emocí u člověka a u zvířat*.³ V obou konstatuje teorii společného předka všech živých bytostí na planetě, čímž zbavuje člověka jakékoli ontologické nadřazenosti nad

¹ Tato studie je realizována na základě Grantové soutěže UP, č. p. FF_2010_010.

² Ch. Darwin, *O vzniku druhů přírodním výběrem*, Praha 2007, str. 543.

³ Ch. Darwin, *O původu člověka*, Praha 2006; Ch. Darwin, *Výraz emocí u člověka a u zvířat*, Praha 1964.

zbytkem světa. Člověk je podle Darwina *jen* zvíře, které se od ostatních druhů liší *pouze* kvantitativně, tj. mírou svých schopností, nikoli nějakou kvalitativní nadřazeností. Každou vlastnost člověka lze podle darwinismu vysvětlit odkazem na mechanismy přirozeného nebo pohlavního výběru, případně lze vlastnost považovat za vedlejší produkt adaptačního procesu. Znamená to, velmi zjednodušeně, že každá vlastnost přináší nějakou bezprostřední evoluční výhodu (např. fakt, že mám oči) nebo je náhodným průvodním jevem (např. fakt, že mám *modré* oči). Tento Darwinem naznačený přístup přetrvává dodneška a jeho nejaktuálnější formou je sociobiologie, evoluční psychologie a darwinistická antropologie.

Vybral jsem v podstatě nahodile pět pokusů filosofické antropologie, jak definovat člověka v kontrastu s ostatními živočichy. Nejsou to jen filosofické koncepty, odpovídají i *common sense* představám o podstatě lidství. Jen přibližně jsem je seřadil od těch nejméně podstatných po ty nejzávažnější. Ukážu, že snaha radikálně vyčlenit člověka ze zbytku světa je předem odsouzena k neúspěchu.

I. Smích

Podle Bergsona je člověk jediný „živočich, který se umí smát“.⁴ Není to pravda, protože nedávné výzkumy týmu Mariny Davila Rossové ukázaly, že smát se dokážou i naši nejbližší příbuzní, to znamená gorily, šimpanzi a bonobové – tyto druhy jsou totiž lechtivé.⁵ Smích nebo pláč se vyskytují jen u společensky žijících druhů, které jejich pomocí inzerují emoce. Demonstrujeme jimi spokojenost nebo nespokojenost, čímž se velice zjednodušují interakce mezi příslušníky druhu. Zvláštní je, že skutečně unikátním projevem lidství je pláč.⁶ I když jsou jiné živočišné druhy vybaveny slznými kanálky, tyto slouží pouze k čištění oční sliznice nebo jako obrana proti podráždění. Schopnost pláče ale vypovídá jen o tom, že

⁴ H. Bergson, *Smích*, Praha 1993, str. 16.

⁵ M. Davila Ross – M. J. Owren – E. Zimmermann, „Reconstructing the Evolution of Laughter in Great Apes and Humans“, *Current Biology* 19/13 (2009) 1106–1111.

⁶ R. R. Provine – K. A. Krosnowski – N. W. Brocato, „Tearing: Breakthrough in Human Emotional Signaling“, *Evolutionary Psychology* 7/1 (2009) 52–56.

naše emoce jsou více komplikované, nemůže být rozhodně považována za esenciální vlastnost definující člověka.

II. Láska

V dlouhé filosofické tradici vrcholící Ficinem je člověk charakterizován mimo jiné i schopností platonické lásky, která v sobě zahrnuje spirituální rozměr, a tak jej odlišuje od zvířat. Antropoložka Helen Fisherová tvrdí, že důsledné rozlišování mezi platonickou a tělesnou láskou je nepřesné.⁷ Ve skutečnosti se jedná o dva ze tří neurálních systémů, které se vyvinuly u všech savců a ptáků a které zajišťují reprodukci: *sex drive*, *attraction*, *attachment*. Pocit „platonické“ zamilovanosti (tj. „attraction“) je způsoben složitým koktejlem hormonů, ve kterém hraje roli především dopamin, oxytocin, vazopresin a další. Romantická láska je průvodním jevem pohlavního pudu, který nás nutí k reprodukci: mozek nám dává pocitem zamilovanosti najevo, že naše volba partnera pro páření je optimální. Řídí se přitom celou řadou ukazatelů, jako je věk, status, symetrie obličeje, příjemnost pachu atd. Přestože mají naše namlouvací rituály mnohem složitější podobu než u jiných živočišných druhů, lze je docela úspěšně redukovat na čtyři základní: zpěv, parádivost, nošení potravy, stavba hnízda. Ornitologickou terminologii jsem nepoužil náhodou, ale proto, že lidský způsob sexuálního soužití – tj. sériová monogamie s občasnou nevěrou a společnou péčí o potomky – je ze všeho nejvíce podobný životu koloniálně hnízdících ptáků.⁸ Na takto chápané lásce není nic záhadného, spirituálního ani jedinečného.

⁷ H. E. Fisher – A. Aron – L. L. Brown, „Romantic Love: A Mammalian Brain System for Mate Choice“, *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological Sciences* 361/1476 (2006) 2173–2186. Šrv. Ch. Darwin, *O pohlavním výběru*, Praha 2005.

⁸ M. Ridley, *Červená královna: Sexualita a vývoj lidské přirozenosti*, Praha 1999, str. 144.

III. Myšlení a jazyk

René Descartes považuje člověka za jedinou (pozemskou) bytost participující na *res cogitans*.⁹ Thomas Hobbes podobně tvrdí, že řeč „je vlastní právě člověku“.¹⁰ Na úvod připomenu, že obě převažující teorie myslí v analytické filosofii jsou naturalistické, tj. předpokládají existenci pouze materiálních jevů. Mezi přírodními vědci je rozšířena především teorie identity, která ztotožňuje mentální stavy s těmi neurálními. Lidé nejsou jediné bytosti, které jsou schopny vytvářet mentální stavy, nějaká míra nervové aktivity je totiž přítomna u všech živočichů. Otázkou je, můžeme-li v případě jiných druhů mluvit o myšlení. Protože nedokážeme přisuzovat schopnost myšlení přímo, ale jen na základě verbálního, behaviorálního projevu, jedná se o úzce propojené problémy. Můžeme tvrdit, že schopnost mluvit je postačující, nikoli nutnou podmínkou myšlení: každá bytost, která mluví, zajisté i myslí; ale ne každá myslící bytost musí nutně mluvit. Zvířata běžně komunikují mezi sebou, a to i velmi komplexními způsoby. Biologové Kate Arnoldová a Klaus Zuberbühler v roce 2006 dokonce zjistili, že přinejmenším jeden druh opice (kočkodan bělonosý) používá při komunikaci primitivní syntax.¹¹ V literatuře jsou popsány i případy zvířat, která si osvojila lidskou řeč. Nejznámější byla šimpanzice Washoe, která údajně ovládala přes 250 znaků posunkové řeči, nebo papoušek Alex, používající slovník složený asi ze 150 slov. Nutno říct, že tyto poznatky nebyly dosud uspokojivě ověřeny a jsou spíše předmětem kontroverzí. Kognitivní lingvisté Steven Pinker a Paul Bloom obšírně obhajují tezi, že jazyk vznikl evoluční adaptací, to znamená, že přináší svým uživatelům evoluční výhodu.¹² O povaze této výhody lze spekulovat, může to být třeba jednodušší dělba práce nebo kontrola věrnosti žen *in absentia*. V roce 2009 tým neuroložky Genevieve Konopkové dokázal, že schopnost používat jazyk je způsobena jediným

⁹ R. Descartes, *Rozprava o metodě*, Praha 1992.

¹⁰ T. Hobbes, *O člověku*, in: T. Hobbes, *Výbor z díla*, Praha 1988, str. 95.

¹¹ K. Arnold – K. Zuberbühler, „The Alarm-Calling System of Adult Male Putty-Nosed Monkeys, *Cercopithecus nictitans martini*“, *Animal Behaviour* 72/3 (2006) 643–653.

¹² S. Pinker – P. Bloom, „Natural Language and Natural Selection“, *Behavioral and Brain Sciences* 13/4 (1990) 707–784.

genem,¹³ který byl označen jako *FOXP2* a který byl v pozměněné variantě nalezen i u neandrtálců a šimpanzů. Zdá se proto, že schopnost komunikovat a myslet není čistě lidskou záležitostí a že je určitě způsobena biologickými faktory.

V souvislosti s tímto kriticky zmíním ještě Gehlenovu definici člověka jako „nedostatkové bytosti“.¹⁴ Člověk nepoužívá nástroje proto, že nedisponuje od narození vlastnostmi nutnými k přežití, naopak v průběhu evolučního vývoje ztratil potřebné instinkty proto, že se naučil používat nástroje. Schopnost používat nástroje není ale opět unikátně lidská: už v 60. letech byla pozorována Jane Goodallovou u šimpanzů a později i u jiných primátů. Předávání technologických znalostí můžeme považovat za projev kultury, podobně jako třeba učení se melodii u zpěvných druhů ptáků. Podobných příkladů bychom našli v živočišné říši desítky, ne-li stovky.

IV. Svobodná vůle a etika

Například podle Immanuela Kanta je člověk jedinou bytostí, která disponuje svobodnou vůlí, a je proto schopna morálního rozhodování.¹⁵ Podstatná část analytických filosofů avšak oproti tomu sympatizuje s tvrdým determinismem, který je v dokonalém souladu s poznatky přírodních věd, především fyziky. Podle zastánců tohoto směru, mezi něž patří například filosof Alex Rosenberg nebo biolog Francis Crick, neexistuje sebemenší důvod, proč by živé organismy neměly podléhat deterministickým fyzikálním zákonům. Náš pocit svobodného rozhodování je s velkou pravděpodobností iluzorní a je způsoben specifickým neurálním centrem.¹⁶ I kdyby ale byla nakonec prokázána platnost nějaké

¹³ G. Konopka et al., „Human-Specific Transcriptional Regulation of CNS Development Genes by *FOXP2*“, *Nature* 462/7270 (2009) 213–217.

¹⁴ A. Gehlen, *Duch ve světě techniky*, Praha 1972, str. 9.

¹⁵ I. Kant, *Základy metafyziky mravů*, Praha 1976.

¹⁶ B. Libet et al., „Time of Conscious Intention to Act in Relation to Onset of Cerebral Activity (Readiness-Potential). The Unconscious Initiation of a Freely Voluntary Act“, *Brain* 106/3 (1983) 623–642. Libetovy závěry byly během posledních takřka třiceti let mnohokrát potvrzeny, naposledy v W. P. Banks – E. A. Isham, „We Infer Rather Than Perceive the Moment We Decided to Act“, *Psychological Science* 20/1 (2009) 17–21.

verze kompatibilismu, nebo dokonce libertarianismu, nic by to na situaci nezměnilo. Pokud bychom měli svobodnou vůli my lidé, mohli bychom ji s klidným svědomím připsat i našim nejbližším příbuzným z řádu primátů či jiným vyšším živočichům. Co se týče etiky, pak i ta byla v posledních desetiletích „odkouzlena“ a je vysvětlována striktně naturalisticky, především pomocí evoluční teorie a teorie her. Zdá se, že celou morálku lze úspěšně vysvětlit pomocí dvou kooperujících mechanismů:

- *příbuzenský altruismus*, který se projevuje jako vrozená empatie k těm, se kterými jsme geneticky spřízněni; sourozenci, děti a rodiče nejvíc; bratrance, strýcové a prarodiče méně; členové širšího příbuzenstva ještě méně a tak dále přes příslušníky etnika, rasy až živočišného druhu;¹⁷
- *reciproční altruismus*, který funguje na principu „půjčka za oplátku“, čili „podrbej mě, já podrbu tebe“; pomocí tohoto jednoduchého principu lze vysvětlit i velmi složité struktury lidského chování.¹⁸

V posledních letech byla věnována značná pozornost problematice morálního chování u zvířat.¹⁹ Výčet příkladů empatického chování u zvířat je až dojemný: psi zachraňují zraněné, sloni utěšují umírající, šimpanzi se vzájemně ošetřují, paviáni oplakávají mrtvé atd. Existují důkazy i pro mezidruhové morální chování, jako třeba když delfíni pomáhají tonoucím lidem nebo sloni zachraňují antilopy v pasti. Zvířata dokonce sankcionují jedince, kteří se zpronevěřili pravidlům společnosti: usmrčením, agresí, vyhnanstvím, odepřením potravy apod. Vyplyvá z toho, že morální pravidla nejsou lidským vynálezem ani nadpřirozenou zvěstí, jsou to biologické imperativy nutné pro soužití všech společensky žijících druhů.

¹⁷ W. D. Hamilton, „The Evolution of Altruistic Behavior“, *The American Naturalist* 97/896 (1963) 354–356. W. D. Hamilton, „The Genetical Evolution of Social Behaviour I“, *Journal of Theoretical Biology* 7/1 (1964) 1–16. W. D. Hamilton, „The Genetical Evolution of Social Behaviour II“, *Journal of Theoretical Biology* 7/1 (1964) 17–52.

¹⁸ R. Axelrod, „Effective Choice in the Prisoner's Dilemma“, *The Journal of Conflict Resolution* 24/1 (1980) 3–25. R. Axelrod, *The Evolution of Cooperation*, New York 1984.

V. Náboženství

Podle Schelera, a samozřejmě nejen podle něj, je člověk „bytost, která se modlí a hledá Boha“.²⁰ Fenomén náboženství se dostal do pozornosti kognitivních psychologů a evolučních biologů poměrně nedávno, a proto v těchto otázkách zatím neexistuje mezi vědci žádný konsensus. Tak například Pascal Boyer tvrdí, že náboženství je vedlejším produktem evoluce našich mozků, podobně jako třeba umění.²¹ Jsme prostě natolik inteligentní, že máme přirozenou tendenci zabývat se i činnostmi, které nám žádnou evoluční výhodu nepřinášejí. Boyer doslova říká, že náboženství „parazituje“ na naší racionalitě. Bruce Hood se zase domnívá, že víra v nadpřirozeno pochází z vrozené potřeby hledat řád v chaotickém světě.²² Naopak jiní myslitelé v náboženství (a umění) evoluční výhodu spatřují: náboženství by tak mohlo sloužit jako nástroj užší sociální integrace a podporovalo by kooperaci uvnitř skupiny. Religiózní společnosti by měly vyšší pravděpodobnost na přežití a reprodukci než jiné. Tento přístup je ale dosti problematický kvůli aplikaci mechanismu skupinového výběru, jehož existence je odmítána značnou většinou evolučních biologů. Náboženství by také mohlo podporovat dodržování morálních pravidel ve velkých anonymních společnostech, ve kterých není možná bezprostřední sociální kontrola.²³ Člověk, který věří, že je neustále sledován, se chová ve větším souladu s morálními a právními zásadami, o čemž svědčí i rozkvet monitorovacích zařízení v evropských městech.²⁴ Zajímavé jsou v tomto ohledu výzkumy neurálních věd, které se v mozku snaží identifikovat modul nebo komplexy modulů, které způsobují religiozitu. Jen

¹⁹ Např. F. De Waal, *The Age of Empathy: Nature's Lessons for a Kinder Society*, New York 2009; J. Pierce – M. Bekoff, *Wild Justice: The Moral Lives of Animals*, Chicago 2009.

²⁰ Max Scheler, *O studiu*, Praha 1993, str. 43.

²¹ P. Boyer, *Religion Explained: The Evolutionary Origins of Religious Thought*, New York 2001.

²² B. Hood, *SuperSense: Why We Believe in the Unbelievable*, New York 2009.

²³ A. Norenzayan – A. F. Shariff, „The Origin and Evolution of Religious Prosociality“, *Science* 322/5898 (2008) 58–62. A. F. Shariff – A. Norenzayan, „God Is Watching You: Priming God Concepts Increases Prosocial Behavior in an Anonymous Economic Game“, *Psychological Science* 18/9 (2007) 803–809.

²⁴ Srv. ale G. Paul, „The Chronic Dependence of Popular Religiosity upon Dysfunctional Psychosociological Conditions“, *Evolutionary Psychology* 7/3 (2009) 398–441.

v posledním roce byly publikovány zásadní výzkumy týmu Dimitriose Kapogiannise nebo Sama Harrise,²⁵ u nás podobné stanovisko zastává neuropatolog František Koukolík. Zdá se tedy, že i existenci religiozity bude jednou možné vysvětlit v ryzě naturalistických pojmech.

Závěr

Poučení vyplývající z mého příspěvku je jasné: smějeme se jako gorily, milujeme jako bahňáci, komunikujeme, a tudíž i myslíme podobně jako šimpanzi, jsme morální jako sloni a spirituální jako kterýkoli jiný živočich s dostatečně rozvinutými kognitivními schopnostmi – to znamená, že na naší planetě jsme v tom momentálně zřejmě sami. Od zbytku živé přírody se vlastně nelišíme vůbec: naše velké mozky jsou evolučně stejně zajímavé jako klokaní vak, dikobrazí ostny nebo zobák ptakopyska. Jsou to všechno úžasné, svým způsobem trochu absurdní orgány, které nám umožňují přežít a reprodukovat se v nepřátelském světě. Z tohoto tvrzení nevyplývá žádný nihilismus a kupříkladu já osobně nacházím zvláštní útěchu v pocitu sounáležitosti se zbytkem živé přírody, který bych ale nerad interpretoval jakkoli spirituálně. Evoluční vysvětlení má oproti svým alternativám jednu zásadní výhodu: lze pro ně najít empirické doklady, nepoužívá tudíž ničím nepodložené intuice. I v případě, že se jedná jen o hypotézy (jako např. u religiozity), obsahují v sobě příslib budoucího potvrzení nebo vyvrácení.

Evoluční teorie nesmí být chápána jako hrozba filosofie, je totiž pro filosofy téměř nevyčerpatelným zdrojem inspirace. Lze dokonce říct, že evoluční teorie zachraňuje filosofii před znepodstatněním. Jedná se o logické vyústění Deweyho a Quinova programu naturalizované epistemologie a filosofie.²⁶ Při řešení tradičních filosofických problémů je vhodné a žádoucí používat robustní explikační nástroj, jakým je evoluční teorie, potažmo celá metodologie přírodních věd. Už od Quina je filosofie mno-

²⁵ D. Kapogiannis et al., „Cognitive and Neural Foundations of Religious Belief“, *Proceedings of the National Academy of Sciences* 106/12 (2009) 4876–4881. S. Harris et al., „The Neural Correlates of Religious and Nonreligious Belief“, *PLoS ONE* 4/10 (2009), str. E7272.

²⁶ W. V. O. Quine, „Naturalizace epistemologie“, in: *Vybrané články k ontologii a epistemologii*, Plzeň 2006, str. 120–137.

hými analytickými filosofy považována za disciplínu souběžnou s přírodními vědami, v rámci Quinova naturalismu neexistuje metodologický rozdíl mezi filosofií a vědou. Quina lze parafrázovat: vše, co můžeme vědět, víme díky vědě. My filosofové se tak od přírodních vědců lišíme jen abstraktněji formulovanými tématy, o která jevíme zájem.

Addendum

Za těch několik týdnů mezi konferencí a uzávěrkou této publikace se objevila celá řada nových důkazů o intelektuálních schopnostech ostatních živočichů. Komunikace zahrnující syntax byla objevena u kočkodana Campbellova,²⁷ použití nástrojů bylo pozorováno dokonce i v případě nám natolik vzdálených tvorů, jako jsou chobotnice.²⁸

Charles Darwin and Naturalistic Conceptions of Man

Filip Tvrď

In 2009, we celebrated the bicentennial of the birth of Charles Darwin and the sesquicentennial of the publication of his book *The Origin of Species*. This seems to be a good opportunity to evaluate the importance of Darwin's work for the social sciences, mainly for philosophical anthropology. The aim of this paper is to discuss the traditional anthropocentric conceptions of man, which consider our biological species to be exceptional – qualitatively higher than other living organisms. Over the course of the 20th century, philosophers have argued for the claim in a number of ways: man is supposed to be the only animal capable of laughter, love, thought or language. It has also been claimed that only members of *Homo sapiens* have free will, morality or religion. The paper refutes these arguments on the basis of contemporary studies by M. Davila Ross, H. Fischer, K. Arnold, K. Zuberbühler, G. Konopka, B. Libet, F. De Waal, M. Bekoff, P. Boyer, B. Hood, G. Paul and others. The author argues that the only differences between man and other animals are quantitative, and therefore the nature of humans should be studied using the methods of naturalized philosophy, with respect to the natural sciences.

²⁷ K. Ouattara – A. Lemasson – K. Zuberbühler, „Campbell's Monkeys Concatenate Vocalizations into Context-Specific Call Sequences“, *Proceedings of the National Academy of Sciences* 106/51 (2009) 22026–22031.

²⁸ J. K. Finn – T. Tregenza – M. D. Norman, „Defensive Tool Use in a Coconut-Carrying Octopus“, *Current Biology* 19/23 (2009) R1069–R1070.